

องค์ความรู้ บุรณาการ และองค์รวม สวดประสานการปฏิรูปการศึกษาไทย

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์อัญชลี ทองเอน

ช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาเรามักได้ยินคำว่า องค์ความรู้ บุรณาการ องค์รวม บ่อยๆจากบุคคล ทั้งในวงการศึกษานอกวงการ หรือ อาจจะพบ เห็นปรากฏในตำรา หนังสือพิมพ์ เอกสาร และ บทความต่างๆ จนทำให้รู้สึกได้ว่า คำเหล่านี้มีความ สำคัญต่อสังคมไทยยิ่งนัก

ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าและพบว่าผู้รู้ได้ให้ ความหมาย แนวคิด ทรรศนะและตัวอย่างกับว่า คำ องค์ความรู้ บุรณาการ องค์รวม ซึ่งมีความ สำคัญ แต่ก็ยังคงเป็นเรื่องแปลกใหม่และเข้าใจยาก ยิ่งไปกว่านั้น ยังมักจะถูกใช้ประกอบกับศัพท์ แปลกๆ ใหม่ๆ อื่นอีก อาทิ "กระบวนทัศน์" "บุรณาการ" และ "ยังยืน" ซึ่งยิ่งสร้างความสับสน ให้กับผู้เข้ามาขึ้นไปอีก ว่าที่กล่าวมาทั้งหมดคืออะไร แต่ละคำมีความหมายเหมือนหรือแตกต่างกัน อย่างไร โดยเฉพาะความคิดของนักวิชาการทั้งหลาย ซึ่งผู้เขียนจะนำเสนอ คำแต่ละคำ และการเชื่อมโยงที่จะนำไปสู่ประเด็นหลายประเด็นที่น่าสนใจและ เพื่อการศึกษาต่อไป

ความน่าฉงนของความรู้ - องค์ความรู้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงตรัสถึงเรื่องความรู้ ไว้ ในหนังสือสืริมงคลของชีวิต ว่า การที่น่าจะลอง ตรวจสอบถึงความรอบรู้ของบุคคลโดยทั่วไป ลองตั้ง คำถามดูว่า รู้อะไร ก็จะตอบว่า รู้วิชาต่างๆตาม ที่เรียน ตามที่ฝึกฝน ในสมัยวิทยาศาสตร์นี้ก็รู้เหตุผล ทั้งกฎเกณฑ์ต่างๆแห่งปรากฏการณ์ของธรรมชาติ เป็นต้น แต่ถ้าจะย้อนเข้ามาถามว่า รู้หรือไม่ว่า ตัวเราเอง คืออะไร เป็นอะไรมาแล้ว กำลังเป็น อะไรอยู่ และจักเป็นอะไรต่อไป มีใครบ้างรู้ได้ ในส่วนอดีตอาจรู้ตั้งแต่จำความได้และเฉพาะที่ทำได้ นอกจากนั้นก็ไม่มีรู้ ในปัจจุบันเรากำลังทำอะไรอยู่ ก็อาจจะรู้ตามที่เราเข้าใจ

แต่ถ้าถามว่า ความรู้ของเราถูกต้องหรือไม่ ก็จะคิดสงสัย ถึงความรู้ในอดีตที่เข้าใจว่ารู้ก็เช่น เดียวกัน ยิ่งในส่วนที่เป็นอนาคตก็อาจจะไม่รู้เลย เช่นกัน ในวันพรุ่งนี้จะเป็นอย่างไร แต่ทุกๆคนอาจ คิดว่ารู้ เพราะได้กำหนดว่าจะทำนั้นทำนี่ไปตาม

*อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ : ศศ.ม. (จารึกภาษาตะวันตก) มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปกติธรรมดา ซึ่งเป็นเพียงกำหนดไว้เท่านั้น แต่จะเป็นจริงอย่างแน่นอนอย่างนั้นหรือไม่ เป็นเรื่องของอนาคต

ฉะนั้นที่เข้าใจกันว่ารู้ หรือว่ารู้มาก เมื่อคิดดูแล้วก็อาจจะไม่รู้เลย หรือรู้น้อยที่สุด จึงปรากฏว่าได้มีคนที่มีความคิดหลักแหลมหลายคน ซึ่งเป็นที่นับถือกันว่านักปราชญ์ กล่าวว่า ตัวเขาเองยังรู้สึกว่าจะไม่รู้ แต่คนเป็นอันมากก็นับถือว่าเขาเป็นผู้รู้ ก็น่าจะตรงกับคำที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ แปลความว่า "ผู้ใดเป็นคนโง่เขลา รู้จักตนว่าเป็นคนโง่เขลา ผู้นั้นเป็นบัณฑิตได้บ้าง เพราะรู้จักตนเอง"

สมภาร พรหมทา ได้กล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้ง ที่ สามารถแก้ไขได้ด้วยวิธีวิเคราะห์ให้เห็นโครงสร้างของระบบความรู้ในพุทธปรัชญาดังนี้

การแบ่งเนื้อหาของพุทธธรรมที่พระพุทธองค์ทรงเสนอไว้ในพระไตรปิฎกออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกคือข้อความที่ทรงนำเสนอความรู้สำเร็จรูปแล้วมาให้เราพิจารณา ความรู้เหล่านี้อาจก่อให้เกิดคำถามมากมายในหมู่นักวิชาการที่ศึกษาพุทธธรรมว่าพระพุทธองค์ทรงได้มาด้วยวิธีการอย่างไร แน่แน่นอนว่าความรู้ในพุทธศาสนามีข้อความในพระไตรปิฎกกระจุยเอาไว้ชัดเจนว่าพระพุทธองค์ทรงได้มาด้วยการตรัสรู้ บางคนอาจตีความว่าการตรัสรู้ไม่ใช่การที่ทรงนั่งหลับตาไตร่ตรองความจริงอันเป็นนามธรรมแล้วอยู่ ๆ ก็เกิดความสว่างโพล่งขึ้นอย่างที่เกิดขึ้นกับบรรดาเอาไ้ หากแต่หมายถึงการเก็บรวบรวม สะสมข้อมูลมาตลอดชั่วชีวิตของพระองค์ แล้วกลั่นเอาข้อมูลนั้นออกมาเป็นหลักธรรมเกี่ยวกับชีวิตและโลก แน่แน่นอนว่าคนที่ตีความการตรัสรู้แบบนี้ย่อมจะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นนักประจักษ์นิยมอย่างป็นวิทยาศาสตร์ ความรู้ที่ได้

มาจากการตรัสรู้เป็นสิ่งที่เร้นลับเหนือความเข้าใจของคนธรรมดาอย่างเรา และการตรัสรู้นี้เป็นผลมาจากการสะสมบารมีอันยิ่งยวดในอดีตชาติของพระองค์ ผู้ที่คิดอย่างนี้ย่อมไม่เห็นด้วยกับการตีความการตรัสรู้แบบข้างต้น เพราะนั่นเท่ากับการทอนสถานะอันสูงส่งของพระพุทธเจ้าให้ลงมาเป็นเพียงนักคิด นักปรัชญา หรือแม้แต่นักวิทยาศาสตร์(ทางจิต) แล้วความเชื่อเรื่องการบำเพ็ญบารมีเราจะอธิบายอย่างไร สำหรับผู้ที่เห็นไปในแนวทางหลังนี้ การตรัสรู้คือการหยั่งเห็นความจริงที่อธิบายไม่ได้ว่าหยั่งเห็นอย่างไร จะเห็นว่าเพียงสองตัวอย่างที่ยกมานี้ก็สามารถทำให้เราได้ทัศนะเกี่ยวกับที่มาของความรู้ที่เรียกว่าพุทธธรรมสองแบบคือ แบบประจักษ์นิยมที่ได้มาด้วยการตรัสรู้ของพระพุทธองค์จะสามารถอธิบายให้เห็นที่ไปที่มาอย่างไร ก่อให้เกิดการตีความที่หลากหลาย และการตีความที่หลากหลายเหล่านี้ก็อาจหาข้อความสนับสนุนได้จากคัมภีร์พุทธศาสนาพอๆ กับที่ต้องสอบสวนด้วยเครื่องมือคือประสาทสัมผัสและปัญญาของเรา ข้อความในกาลามสูตรที่ว่า อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อเพียงเพราะสิ่งนั้นเป็นคำสอนของศาสดาของเราเป็นเครื่องยืนยันเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี

โครงสร้างของความรู้ที่ทำให้ได้ข้อสรุปที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ในทัศนะของพุทธศาสนา ความรู้ที่เป็นปรนัยไม่มี (ความรู้แบบปรนัย หมายถึงความรู้ที่ดำรงอยู่โดยไม่เกี่ยวกับมนุษย์ เป็นความรู้สำเร็จรูปที่วางรอให้เราเข้าไปรับรู้ คนทั่วไปมักจะเข้าใจความรู๊ว่าเป็นความจริงเชิงปรนัยเร้ามกึกกันว่า มีความรู้รอเราอยู่แล้วในตำรา เป็นต้น ความรู้ในความหมายของสิ่งที่วางรอเราอยู่แล้วนี้คือความรู้แบบปรนัย) ตรงกันข้าม ความรู้เป็นเรื่องทางอัตนัยในความหมายว่า ความรู้คือผลผลิตของการพินิจด้วยประสาทสัมผัสและปัญญาของมนุษย์

ข้อความเดียวกันอาจเป็นความรู้สำหรับบางคนแต่ไม่เป็นสำหรับบางคนก็ได้

พระพุทธองค์ ทรงจำแนกรู้อย่างเป็นไปได้ออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้คือ

1. ความรู้อย่างจริงและเป็นประโยชน์
2. ความรู้อย่างจริงแต่ไม่เป็นประโยชน์
3. ความรู้อย่างไม่จริงแต่เป็นประโยชน์
4. ความรู้อย่างไม่จริงและไม่เป็น

ประโยชน์

ในบรรดาความรู้สี่ประเภทนี้ ทรงแสดงเฉพาะความรู้ประการแรก เป็นที่น่าสังเกตว่าปกติเมื่อกล่าวถึงคุณสมบัติของข้อความที่จะจัดเป็นความรู้ในทางปรัชญามักเรียกร้องกันว่าอย่างน้อยที่สุดข้อความนั้นต้องจริง ความจริงจึงเป็นคุณสมบัติพื้นฐานขั้นต่ำของความรู้ ในแง่นี้พุทธศาสนาเองก็ดูจะยอมรับเช่นนั้น ดังจะเห็นได้ว่าอาจมีข้อความบางอย่างที่เป็นประโยชน์แต่เพียงพุทธศาสนาก็ไม่สอน จะอย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาก็มีท่าทีที่ชัดเจนว่าล้าพียงความจริงยังไม่ใช้คุณสมบัติที่เพียงพอ ข้อความใดก็ตามที่พุทธศาสนาจะถือว่าเป็นความรู้ที่สมควรเผยแพร่ ข้อความนั้นจะต้องมีคุณสมบัติพื้นฐานอีกอย่างหนึ่งประกอบด้วยคือ ความเป็นประโยชน์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึง องค์ความรู้ใน "ทางเลือกการจัดการน้ำในภาคอีสาน" ว่าจุดเริ่มต้นของการสร้างองค์ความรู้ร่วมกันในสังคม ว่ายังมีทางเลือกอะไรอีกบ้างที่เหมาะสมกว่าในการจัดการไว้ว่า หากจะขุดน้ำข้าง ซึ่งเป็นสาธารณสมบัติชาวบ้านก็ร่วมแรงร่วมใจกันในการขุด หาไม้มาทำข้างบ่อ อีกทั้งมีระเบียบกติกาตามประเพณีที่จะปฏิบัติขุดน้ำข้าง เพื่อรักษาความสะอาดของน้ำเอาไว้ใช้บริโภคได้ เช่น ห้ามไม่ให้ใครโคดลงไป

บ่อ หรือทำตุรจารอื่นๆ ซึ่งอาจทำให้น้ำข้าง "สกปรก" ทั้งในเชิงกายภาพและเชิงพิธีกรรม หากใครละเมิดก็จะถูกปรับหรือถูกลงโทษอื่นๆ เพราะทุกคนในชุมชนจะต้องมาร่วมแรงกันในการ "ล้าง" บ่อ (คือวิดเอาน้ำออกจากบ่อให้แห้ง เพื่อเก็บน้ำสะอาดใหม่) น้ำข้างมีอยู่ทั่วไป ทั้งในเขตชุมชนและนอกเขต เช่น ตามเส้นทางดินในป่า ทั้งที่เกิดจากการสร้างขึ้นของมนุษย์และในบางกรณีเกิดตามธรรมชาติ (แล้วมนุษย์ไปปรับปรุงพัฒนาขึ้น) ทั้งหมดล้วนเป็นสาธารณสมบัติสำหรับมนุษย์ใช้ประโยชน์ร่วมกันทั้งสิ้น

ชาวบ้านมีความรู้ การขุดน้ำดินที่เหมาะสมกับภูมิโนะของอีสานดีมาก เช่นชาวบ้านบอกว่าการขุดสระน้ำดินไม่ควรขุดให้ลึกด้วยความโลภว่าจะเก็บน้ำได้มากๆ อย่างที่ราชการเร่งระดมขุดอยู่ในเวลานี้ เพราะสระเหล่านี้จะเก็บน้ำไม่ได้ในหน้าแล้ง กลายเป็น "บ่อลม" หด (ซึ่งเราก็เห็นกระจายอยู่ในภาคอีสานหลายแห่ง) นอกจากนี้ไม่ควรสร้างคันดินกันขอบสระโดยรอบอย่างที่ราชการทำ เพราะทำให้น้ำไม่ไหลเข้าในหน้าฝน ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ให้ตะกอนขี้ตมไหลลงอุดยาพื้นสระด้วย ยิ่งทำให้เก็บน้ำไม่ได้ ชาวบ้านบางคนกล่าวว่าในแถบบ้านของเขา มีภยิตมาแต่โบราณแล้วว่าบ่อน้ำดินจะยังไม่เก็บน้ำใน 3 ปีแรก เพราะต้องรอให้ขี้ตมได้อุดก้นบ่อเสียก่อน

น้ำในบ่อน้ำดินเหล่านี้ชาวบ้านนำมาใช้ทำการเกษตรขนาดเล็กๆ ในฤดูแล้ง เช่น ลงพริก ไร่ยาสูบ จะได้รายได้จำนวนหนึ่งไว้จุนเจือ แต่อย่าหวังรวยสิ้นด้วยการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน เพราะมีน้ำไม่พอในหน้าแล้งที่จะทำได้ขนาดนั้น ชาวบ้านบอกว่าเพียงขายพริกได้ ก.ก.ละ 5 บาท เขาก็ได้กำไรแล้ว แต่บางปีที่พริกขาดแคลนเขาได้กำไรจากพริกที่

อาศัยน้ำในสระน้ำตื้นเป็นอันมาก

การจัดการน้ำทั้งสามมิติ รวมทั้งส่วนที่เป็นท่าทีหรือทัศนคติเช่นนี้ จะนับว่าเป็น "ความรู้" ได้หรือไม่ ? นั่นอาจเป็น "ความรู้" อย่างปฏิเสธไม่ได้แน่นอน เพียงแต่ว่าเป็นความรู้ที่ไม่มีการประมวลและจัดให้เป็นระบบชนิดที่เรียกว่า "องค์ความรู้" ฉะนั้น จึงไม่อาจถ่ายทอดโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ของโลกสมัยใหม่ (เช่นเอาไปสอนในห้องเรียน, เอาไปเขียนหนังสือ หรือขึ้นในเว็บไซต์ เป็นต้น) แต่ชาวบ้านถ่ายทอด "ความรู้" เหล่านี้โดยผ่านวิถีชีวิต แปลว่ายากแก่คนที่ไม่ได้อยู่ในวิถีชีวิตอย่างนั้นจะเรียนรู้ได้

ความรู้ องค์ความรู้สู่ประจักษ์บูรณาการ

จาก Longman Dictionary (1978) : ให้ความหมาย integrate (v.) to join to something else so as to form a whole , to join in society as a whole

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้นิยามคำ "บูรณาการ" ไว้ว่า "...การทำให้หน่วยงานย่อยๆ ทั้งหลายที่สัมพันธ์อาศัยซึ่งกันและกัน เข้ามาร่วมทำหน้าที่ประสานกลมกลืนเป็นองค์กรหนึ่งเดียวที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในตัว"

ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องบูรณาการ หรือความหมายของมันนี้ ก็ไปสัมพันธ์กับทัศนคติมองสิ่งทั้งหลายเป็นองค์รวม ที่เรียกว่า holistic view หรือ holism เช่น เรื่องแพทย์ วินิจฉัยและรักษาโรคโดยคำนึงถึงองค์ประกอบทั้งทางร่างกายและจิตใจของคนไข้ พร้อมทั้งปัจจัยทางสังคมและธรรมชาติแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง เรียกว่าใช้วิธีบูรณาการ หรือในการพัฒนาเศรษฐกิจ ถ้าพัฒนาโดยมุ่งให้มนุษย์เป็นอยู่ดี ท่ามกลางสภาพแวดล้อมทั้งทางสังคมและ

นิเวศวิทยาที่เกื้อกูล เรียกว่าใช้วิธีบูรณาการ หรือถ้าเป็นการศึกษา เอาเฉพาะการสอน การสอนโดยทำให้คนพัฒนาขึ้นมาเต็มตัวทั้งคน เป็นการใช้วิธีบูรณาการในประเทศอย่างอเมริกาเขาเอาคนผิวดำเข้าร่วมในสังคมใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยคนผิวขาวให้กลมกลืนกัน อันนี้ก็เรียกว่าบูรณาการเหมือนกัน หมายความว่าคนดำกับคนขาวนี้มีปัญหากันมาก คนดำเป็นคนส่วนน้อยมักถูกแบ่งแยก มีปัญหาว่าอาจจะถูกเหยียดหยามไม่ได้รับสิทธิสมบูรณ์ ทำอย่างไรจะให้เข้าร่วมอยู่ในสังคมอเมริกันโดยสมบูรณ์ เขาก็พยายามที่จะจัดเอาคนดำนี้เข้าร่วมในกิจกรรมของสังคม และในสภาพความเป็นอยู่ของสังคมอเมริกันโดยสมบูรณ์ เช่นจัดร่นำเอาเด็กดำไปเรียนร่วมกับเด็กขาว หรือนำเอาเด็กขาวไปเรียนร่วมกับเด็กดำในชั้นเรียนเดียวกันในโรงเรียนเดียวกัน หรืออาจจะให้คนผิวดำทั้งหมดเข้าร่วมทำงาน โดยมีสิทธิเสมอภาคเทียมกับคนผิวขาวอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ก็เรียกว่าเป็น integration เป็นบูรณาการเหมือนกัน

อีกตัวอย่างหนึ่ง เรามีเด็กบกพร่องจะบกพร่องทางกายก็ตาม บกพร่องทางใจก็ตาม วิธีการเรียนการสอนแบบหนึ่งคือ เขาแยกให้เรียนต่างหาก แต่มีทัศนคติอีกพวกหนึ่งบอกว่า ต้องเอาเด็กที่มีความบกพร่องทางกายก็ตาม ทางใจก็ตามนี้ เขาร่วมกันกับเด็กปกติในชั้นเรียนปกติ การทำอย่างนั้นก็เรียกว่าบูรณาการ นี่เพื่อจะให้เด็ก เป็นเด็กที่สมบูรณ์มีความเจริญเติบโตทุกด้านเหมือนเด็กปกติ ก็เป็นทัศนคติแบบบูรณาการ

ในหลักสูตรและการสอนก็มีตัวอย่าง เช่น เราจัดการสอนการเรียนให้เชื่อมโยงวิชาทั้งหลายทุกวิชาเข้ามาหากัน อาจจะตั้งเรื่องอะไรขึ้นมาเป็นหลัก เรื่องหนึ่ง หรือเป็นแกนให้มีการเรียนรู้ แล้วก็โยงทุกวิชาความรู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามา ตัวอย่างง่าย ๆ เช่น

ให้เรียนเรื่องข้าว

เอาข้าวขึ้นมาเป็นหลักตั้ง แล้วจากเรื่องข้าวนี้เราก็สามารถเรียนทุกด้าน เช่นว่าด้านวิทยาศาสตร์ ในแง่ชีววิทยาอาจจะให้เรียนรู้ว่าข้าวนี้เป็นพืชตระกูลไหน มันแพร่พันธุ์อย่างไร เป็นต้นให้นักเรียนเรียนในแง่เกษตรกรรมว่าข้าวนี้จะต้องปลูกในฤดูไหน จะปลูกกันอย่างไร

ในแง่ภูมิศาสตร์ก็ให้เรียนรู้ว่าข้าวนี้มีปลูกมากในที่ไหน เหมาะกับภูมิอากาศแบบใด

ในด้านเศรษฐกิจก็ให้รู้ว่าข้าวนี้ มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจของประเทศไทยอย่างไร

เช่นเป็นรายได้หลักของชาติ เป็นที่มาของเงินทองรายได้ของประเทศอย่างไร ในแง่คณิตศาสตร์ เช่นว่าปลูกข้าวได้ไร่ละ ๕๐ ถึง ๑๐๐ ไร่ จะได้ข้าวเท่าไร หรือขายได้เกวียนละ ๒,๕๐๐ บาท มี ๕ เกวียนจะได้เงินเท่าไรอะไรพรรค์นี้ หรือในแง่ศิลปวัฒนธรรมอาจจะเรียนว่าเรมาร้องเพลงเกี่ยวข้าวกัน ให้มีกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรม หรืออาจจะให้วาดภาพหุ่นขี้ผึ้งเข้าแดดส่องผืนนาเป็นสีทองอะไรทำนองนี้ ตลอดจนให้เรียนในแง่จริยธรรมให้รู้จักว่าจะต้องกินข้าวอย่างไรจึงจะประหยัด หรือถ้าเป็นเด็กชวานาแนะนำให้ไปช่วยพ่อแม่ทำนา ถ้าเป็นเด็กทั่วไปก็อาจจะให้รู้จักคุณค่าของชวานาอย่างนี้เป็นต้น

ถ้าพิจารณาว่ากันอีกส่วนหนึ่ง แต่สิ่งที่จะต้องเน้นก็คือว่าความพอดีหรือได้ที่หรือสมดุล ซึ่งเป็นภาวะที่ต้องการของบูรณาการนั้น ก็จะแสดงลักษณะออกมาให้เห็นเป็นข้อสำคัญได้ ๒ อย่างคือ

๑. เมื่อเป็นองค์รวมแล้ว องค์รวมนั้นมีชีวิตชีวาหรือดำเนินไปด้วยดี

๒. องค์รวมนั้นเกิดมีภาวะและคุณสมบัติของมันเอง ที่ต่างหากจากภาวะและคุณสมบัติของ

องค์ประกอบทั้งหลาย

ลักษณะ ๒ อย่างนี้เป็นองค์รวมซึ่งเกิดบูรณาการขึ้นมาแล้ว ดังตัวอย่างเพื่อให้เห็นภาพชัดขึ้น เราเอาชิ้นส่วนหรือส่วนประกอบมากมายมาประกอบเข้าให้ประสานกลมกลืนได้ที่สมดุลพอดีแล้ว อาจจะเกิดเป็นองค์รวมอันหนึ่งเรียกว่ารถยนต์ รถยนต์นี้ก็จะมีความของมันเป็นขึ้นมาเป็นพาหนะสำหรับใช้ขับขีได้ ภาวะที่เป็นรถยนต์ซึ่งมีความหมายเป็นพาหนะใช้ขับขีได้ เป็นภาวะและคุณสมบัติใหม่ที่ไมเหมือนกับส่วนประกอบย่อยของมัน กล่าวคือ ส่วนประกอบย่อยของมันนั้นจะเป็นล้อ เป็นเครื่องยนต์ เป็นพวงมาลัยหรืออะไรก็ตาม ล้วนแต่ใช้ประโยชน์ในการขับขีเป็นพาหนะไม่ได้เลยสักอย่าง แต่พอมาประกอบกันเข้าเป็นองค์รวมแล้ว มันมีภาวะใหม่เป็นรถยนต์ เป็นพาหนะสำหรับใช้ประโยชน์อย่างใหม่ เป็นคุณสมบัติอย่างใหม่ขึ้นมา แต่ก็จะต้องมีภาวะที่สมดุล ถ้าไม่สมดุลมันก็ไม่เดินไม่วิ่ง ความเป็นรถก็เกิดขึ้นไม่ได้เป็นพาหนะไม่ได้ ถ้าไม่สมดุล คือองค์ประกอบต่าง ๆ ส่วนย่อยหรือชิ้นส่วนทั้งหลายของรถนั้นมันไม่เข้าที่กัน มันก็เป็นรถขึ้นมาไม่ได้ อย่างดีก็ได้แค่เป็นของพิการ ฉะนั้นจึงต้องมีภาวะที่ว่าเมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว องค์รวมมีความสมดุลพอดีก็มีชีวิตชีวาดำเนินไปด้วยดี แล้วก็เกิดมีภาวะเป็นคุณสมบัติใหม่ของมัน

ประเวศ วสี กล่าวถึง การปฏิรูปการเรียนรู้โดยเอาผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ว่า

"ชีวิตคือการศึกษ การศึกษาคือชีวิต" น่าจะให้ข้อเตือนใจมากกว่าว่าอย่าแยกชีวิตกับการศึกษาออกจากกันอย่างที่เป็นไปในแนวทางในทิศตะวันตก อันก่อให้เกิดปัญหาทั่วโลก ที่มนุษย์ไม่สามารถพัฒนาการอยู่ร่วมกันได้ ไม่ว่ากระบวนการเรียนรู้จะวิเศษเพียงใด แต่ถ้าการเรียนรู้มันแยก

จากกระบวนการชีวิต แล้วย่อนำไปสู่วิกฤตเสมอเท่าที่เคลื่อนไหวปฏิรูปการเรียนรู้กันอยู่ขณะนี้ ปัญหาของการศึกษาตะวันตกในข้อที่ว่าเป็นการศึกษาแบบแยกส่วน แยกว่าชีวิตก็คืออย่างหนึ่ง การศึกษาก็คืออย่างหนึ่ง การศึกษาเอาวิชาเป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอาชีวิตเป็นตัวตั้ง หัวใจการปฏิรูปการเรียนรู้ที่นำชีวิตและการศึกษามาอยู่ที่เดียวกัน ไม่แยกส่วน ใครจะว่าเขย่งข้างเขา ในที่สุดโลกจะต้องกลับมาค้นพบข้อนี้เพื่อความอยู่รอดของโลกเอง

บูรณาการสู่องค์รวม

วิลาศ เตชะไพฑูริย์ ได้นำเสนอแนวคิด สังคมไทยแบบองค์รวมกับองค์รวมแบบไทยๆ ว่า คำว่า "องค์รวม" เป็นคำที่แปลมาจากคำในภาษาอังกฤษคือ holism หรือ holistic ซึ่งมีความหมายตามพจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับออกซ์ฟอร์ดว่า "แนวโน้มตามธรรมชาติในการสร้างองค์ภาพพ (wholes) ที่มีคุณสมบัติมากกว่าผลรวมขององค์ประกอบ"

ทฤษฎีองค์รวมนั้น ได้กลับมามีความสำคัญอีกครั้งในช่วงศตวรรษที่ ๒๐ นี้เอง จากการค้นพบทฤษฎีควันตัมฟิสิกส์ ที่สอดคล้องกับทฤษฎีองค์รวม และในช่วง ๕๐ ปีมานี้ ก็ทวีบทบาทความสำคัญยิ่งขึ้น ไม่เพียงแต่ในการค้นพบความรู้ใหม่ๆ ในศาสตร์แขนงต่างๆ เท่านั้น แต่ยังนำไปสู่การผสมผสานศาสตร์ต่างๆ เข้าด้วยกัน รวมถึงการให้กำเนิดศาสตร์แขนงใหม่ๆ ขึ้นมาอีกด้วย เช่น ทฤษฎีระบบ และทฤษฎีไร้ระเบียบ เป็นต้น

เพิ่งมาในช่วง ๑๐ กว่าปีนี่เอง ที่มีผู้นำทฤษฎีองค์รวมเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย โดยเริ่มต้นจากการวิชาการ จากนั้นก็แพร่ไปสู่กลุ่มนักกิจกรรมในองค์กรพัฒนาเอกชน และเข้าสู่ภาครัฐ

ในช่วงสามปีมานี้รัฐบาลพรรคไทยรักไทยก็ได้ช่วยเผยแพร่คำว่า "องค์รวม" ให้เป็นที่รู้จักในหมู่ประชาชนทั่วไป แม้จะมีได้มีการพยายามอธิบายความหมายที่แท้จริงของคำนี้ให้เป็นที่ประจักษ์แต่อย่างใดก็ตาม

สังคมไทยเป็นสังคมแบบองค์รวมมาช้านานแล้ว เพราะเอกภาพของความเป็นไทยนั้นอยู่บนพื้นฐานของอัตลักษณ์ที่แตกต่างหลากหลาย

เป็นที่น่าสนใจที่ในพื้นที่ของสังคมที่การใช้คำว่า "องค์รวม" เรามักจะพบว่าพื้นที่เหล่านี้มีการจัดการแบบรวมศูนย์ มีสูตรสำเร็จในการทำงาน มีการคิดแทนทำแทนสมาชิก ให้ความสำคัญกับการทำงานเพื่อบรรลุเป้าหมายมากกว่าการแลกเปลี่ยนสื่อสารระหว่างสมาชิก มองเห็นความแตกต่างหลากหลายว่ากลายเป็นปัญหา ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นไปตามแนวคิดแบบแยกส่วนทั้งสิ้น

พื้นฐานเกี่ยวกับองค์รวมเป็นแนวคิดสำคัญอีกอันหนึ่งของพวกฝ่ายซ้าย Marxism ชัดเจนเป็นรูปธรรมในสมัยสตาลินที่ต้องการสร้างระบบเศรษฐกิจแบบวางแผนล่วงหน้าแบบจัดการเบ็ดเสร็จวางแผนควบคุมอนาคตได้ทุกอย่าง ขณะเดียวกันคำว่า holistic เป็นคำที่นักวิทยาศาสตร์และนักการเมือง ชาวแอฟริกาใต้ หลังสงครามโลกครั้งที่สอง แนวคิดแบบองค์รวมก็ชัดเจนขึ้นมาในสหรัฐอเมริกา จนกระทั่งนำมาสู่สิ่งที่เรียกว่าสหวิทยาการ อันนี้มันก็ต้องเป็นผลกระทบทั้งหมดของความคิดของคนในศตวรรษที่ 19 ความคิดเรื่องสิ่งที่เราเรียกว่า Unified science จริง ๆ ในทางสังคมศาสตร์ เราก็พยายามไปอ้างอิงกับความคิดของ Auguste Comte ที่ Comte พยายามที่จะสร้างสิ่งที่เรียกว่า science ที่รวมกันขึ้นมา อันนี้เป็นปัญหามากในการเรียนการสอนทั้งในโลกตะวันตก และ

ในประเทศไทย เนื่องจากว่าพวกนักทฤษฎีส่วนใหญ่จะมีปัญหาเรื่องความเข้าใจประวัติศาสตร์ความเป็นมาของขั้นตอนต่างๆ คนส่วนใหญ่เราก็จะไปอ้างอิงกับนักคิดใหญ่ๆ เพราะฉะนั้นก็เห็นได้ว่า สอดคล้องกับความคิดเรื่ององค์รวม ซึ่งรวมแล้วมีศูนย์กลางอะไรบางอย่างว่า มีภาพในการมองหนึ่งเดียว ไม่ว่าฝ่ายซ้าย รวมทั้งฝ่ายขวา เวลาเราสร้างแนวความคิดเรื่องสหวิทยาการขึ้นมา Interdisciplinary ในภาษาละติน inter discipline แปลว่าวิชา เพราะฉะนั้น ก็คืออะไรบางอย่างซึ่งทางภาษาอังกฤษที่เราเรียกว่า straight-jacket นั่นคือสวมลงไปแล้ว ก็บังคับคุณแน่นอน ดายตัว ในการเรียนก็จะบอกคุณอยู่แล้วว่ามิวิชาเพราะฉะนั้น discipline คือ วินัยด้วย และถ้าเราไม่เข้าใจว่าวิชา วินัยในตัวเองเพราะสร้างให้ตัวคุณนั้นเป็นเช่นนั้นๆ เช่น นักเศรษฐศาสตร์ นักจิตวิทยา นักชีววิทยา ก็มีการมองปัญหาแบบหนึ่ง คุณเป็นนักฟิสิกส์ก็มีปัญหาแบบหนึ่งสิ่งพวกนี้ พอเป็นสหวิทยาการ เราพูดแบบตลกๆ ก็คือหมายความว่า คุณต้องเกิดการมีวินัยกับตัวคุณมากขึ้นไปกว่าหนึ่งอันหรือ พูดง่ายๆ ก็คือคุณเอาอำนาจในทางความรู้ ในทางสาขาวิชามาครอบคุณให้มากขึ้นไปอีกหรือ

องค์ความรู้ บูรณาการปฏิสัมพันธ์องค์รวม

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า การแก้ปัญหาจะต้องเป็นระบบและเป็นกระบวนการ และเป็นการแก้ปัญหาแบบที่สมัยใหม่เขาเรียกว่าบูรณาการ(integrated)และเป็นองค์รวม(holistic) โดยมีองค์ประกอบที่ประสานกันครบถ้วนเป็นบูรณาการและสัมพันธ์กันถูกต้องพอดีทั่วตลอดทั้งองค์รวมจึงจะทำให้เกิดภาวะสมดุลหรือคุณภาพได้

การแก้ปัญหาแบบองค์รวมหรือบูรณาการให้มีคุณภาพนี้ ที่จริงไม่ใช่อะไรหรอก ก็คือความพร้อมแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบเท่านั้น ตามหลักพุทธศาสนา ถ้าไม่พูดถึงคำว่าบูรณาการหรืออะไรต่ออะไรให้ยุ่งไป ก็พูดเพียงง่าย ๆ ว่า เมื่อปัจจัยหรือองค์ประกอบพร้อมแล้ว ผลที่ต้องการก็เกิดขึ้น เพราะฉะนั้นหน้าที่ของมนุษย์คือทำเหตุปัจจัยให้พร้อม พอองค์ประกอบและเหตุปัจจัยพร้อมถึงที่แล้ว ผลก็เกิดเองโดยมนุษย์ไม่ต้องเรียกร้องดังตัวอย่างที่ยกบ่อยๆ ว่า แม่ไก่จะฟักไข่ แต่ไปยืนอยู่ข้างนอก ไม่ขึ้นกกไข่ แม่จะเรียก แม่จะร้องอย่างไรก็ตาม ลูกไก่ก็ไม่ออกมา ถ้าจะทำให้ถูกต้อง แม่ไก่ก็ขึ้นไปนั่งกกไข่ พอถึงเวลา ลูกไก่เป็นตัวแล้วก็จะเอนกายปากจิกเปลือกไข่ออกมาจากเปลือก เพราะฉะนั้น เมื่อแม่ไก่ทำเหตุปัจจัยพร้อมแล้ว แม่ไม่เรียกร้องผล ผลก็เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั่นเอง อันนี้เป็นหลักพระพุทธศาสนา อุปมาเรื่องแม่ไก่กกไข่นั้นเป็นของพระพุทธเจ้า อาตมา ยกเอามาอ้าง

พิพัฒน์ พสุธารชาติได้กล่าวถึง อิทธิพลแนวคิดแบบองค์รวมที่มีต่อการจัดหลักสูตรการศึกษาแบบสหวิทยาการในบ้านเราที่เริ่มมีที่ทราบว่า จะมีคนริเริ่มทำกันมากขึ้น ปัญหาของแนวคิดแบบองค์รวมอยู่ที่ความไม่ชัดเจนว่าต้องการอะไร เป็นแพทย์ก็ไปเรียนแพทย์ เป็นนักปรัชญา ก็ไปเรียนปรัชญา เป็นพระก็ไปบวช ทุกอย่างมีระบบลงตัวหมด และวิวัฒนาการของงานก็วัดได้ง่ายเนื่องจากแต่ละศาสตร์เฉพาะนั้นก็มีเกณฑ์ของตนเองที่สะสมมายาวนาน จะอย่างไรก็ตามมีปรากฏการณ์บางอย่างในชีวิตเราที่แสดงว่าความจริงบางด้านของโลก และชีวิตนั้นมันลักษณะเป็นสนามที่หน่วยย่อยถูกกำหนดด้วยสนามที่มองไม่เห็นนั้น

ทิศทางแห่งองค์รวมกับการปฏิรูปการเรียนรู้

ชัยอนันต์ สมุทวณิช แสดงทรรศนะ และแนวทางในการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้ ว่า ประเด็นอะไรเป็นเรื่องที่ต้องปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้เสียใหม่นั้น เป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เพราะแม้ครูทุกคนและผู้บริหารการศึกษาจะเห็นด้วยถึงความจำเป็นในการปรับเปลี่ยน แต่จะให้ปรับเปลี่ยนอะไร เพราะ ความรู้ (Knowledge) นั้น ถ้าไม่ทำความเข้าใจร่วมกันว่าครอบคลุมอะไรบ้างแล้ว ครูก็จะสับสน แยกแยะไม่ได้ และปฏิบัติตัวไม่ถูก เวลาเราพูดถึง การช่วยให้เด็กพัฒนาศักยภาพของตนเอง ได้อย่างเต็มที่รอบด้าน เรามักจะพูดรวม ๆ กันไปว่า เราอยากให้เด็กสามารถเรียนรู้วิธีคิด วิธีการแสวงหาความรู้เพิ่มเติม และเรียนรู้ทักษะชีวิตที่จำเป็นในการพัฒนาตนเอง แต่เราไม่ได้แยกแยะไว้ว่า อะไรเป็นความรู้ประเภทใด ทำให้เกิดปัญหาที่สามคือ จะทำอะไร จึงจะปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้เพื่อเอื้ออำนวยให้เด็กเรียนรู้ด้วยตนเองได้ตลอดชีวิต เมื่อพ้นจากระบบโรงเรียนไปแล้ว หรือเริ่มรู้จักเรียนรู้ด้วยตนเองตั้งแต่ยังอยู่ในระบบโรงเรียน

การรู้อาจเกิดขึ้นได้ด้วยตนเอง (ตรัสรู้) แต่โดยทั่วไปแล้ว การรู้ของมนุษย์เรามีหลายขั้นตอน หลายระดับ และในระยะเวลาหนึ่งการรู้ตัวความรู้ต่างๆ มาจากการสอน การแนะ การทำให้เห็น การมีประสบการณ์ตรงโดยไม่มีการสอนไม่มีการแนะนำ การดูแลอย่างและเอาอย่าง ดังนั้น การสอน จึงเป็นวิธีการหนึ่งในหลายๆ วิธีการที่มนุษย์เราใช้ในการรู้เพื่อเข้าถึงตัวความรู้ การสอนจึงเป็นส่วนหนึ่งของการรู้ ในการปฏิรูปการศึกษา อนุช อาภาภิรมย์ ได้สรุปประเด็นไว้ว่า

ในสมัยกรีกโบราณและโรมัน ก็มีการเปิดสอนวิชากันอย่างกว้างขวางตามสำนักการศึกษา

ต่างๆ โดยใช้ครูสอนแบบเฉพาะคน วิชาที่สอนมีทั้งความรู้ทั่วไป ความรู้ทางทหาร ศาสนา คณิตศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การเมือง จริยศาสตร์ อภิปรัชญา วิศวกรรมศาสตร์ สถาปัตยกรรม เป็นต้น ในสมัยกลางของยุโรปมีนักการศึกษาแบ่งความรู้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นการศึกษาขั้นต้นเรียกว่า ไตรมรรค (Trivium) ประกอบด้วยวิชาไวยากรณ์ ตรรกะ และศิลปะการพูด กลุ่มที่สองเป็นขั้นสูงขึ้นไปเรียกว่าจตุมรรค (Quadrivium) ประกอบด้วย วิชาคณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ เรขาคณิต และดนตรี ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นรากฐานสำหรับการจัดการศึกษาด้านศิลปศาสตร์ (Liberal Arts) ในตะวันตกต่อมา และกระจายไปยังประเทศต่างๆ ทั่วโลก

เนื้อหาวิชาที่จะสอนอะไรนั้นมีการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดตามสถานการณ์ เหตุการณ์ทางการเมือง และความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ในปัจจุบันซึ่งมีการแข่งขันสูงทั้งภายในสังคมและระหว่างประเทศ เนื้อหาวิชาที่จะสอนจึงขึ้นกับว่า บุคคลในสังคม บุคลากรทางการศึกษา และผู้บริหาร หรือผู้กำหนดนโยบายทางการศึกษาเห็นว่าอะไรเป็นปัญหาท้าทายที่ตนหรือประเทศกำลังเผชิญอยู่และต้องเอาชนะให้ได้

สอนทำไม คำถามนี้เกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของการศึกษา ซึ่งก็มีคำตอบได้หลายอย่าง เช่น เพื่อการพัฒนาบุคคลอย่างทั่วด้าน หรือการทำคนให้เป็นคน เพื่อการแก้ปัญหาเช่นความสามารถในการแข่งขันของชาติ เพื่อสร้างสังคมที่เป็นธรรมและเป็นประชาธิปไตย ไปจนถึงเพื่อการปลดปล่อยผู้ที่ถูกกดขี่ รวมความก็คือเพื่อประโยชน์ หรือความก้าวหน้าและการพัฒนา แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือประโยชน์ดังกล่าวนี้มีอยู่หลายกลุ่มด้วยกัน ซึ่งอาจมีการขัดกันทางผลประโยชน์ได้ ดังนั้นจะให้

ประโยชน์ของกลุ่มใดเป็นหลัก

ความเชื่อที่แตกต่างกันมาก เช่นความเชื่อศาสนาที่ต่างกัน การมีวิถีต่างกัน เหล่านี้บางครั้งมีอิทธิพลที่ทำให้ต้องจัดการศึกษาต่างกันไป แทนที่จะสามารถจัดการศึกษาเพื่อลดทอนความแตกต่าง

จะสอนอย่างไร มีวิธีการสอนได้หลายแบบ ในปัจจุบันกล่าวได้ว่ามีรูปแบบการสอนอยู่ 2 แบบใหญ่ ซึ่งเผชิญหน้าแข่งขันได้แก่การสอนแบบบ่มเพาะ (Instructivism) และการสอนแบบสร้างความรู้เอง (Constructivism)

การสอนแบบบ่มเพาะนั้นเป็นการสอนโดยตรง โดยครูมีจุดประสงค์การเรียนรู้ และแผนการสอนที่เป็นตามหลักสูตรเพื่อสอนวิชาหลากหลาย เป็นการสอนแบบดั้งเดิมทำมานาน มีชื่อเรียกอื่น ได้แก่ การสอนโดยตรง (Direct Instruction) การเรียนรู้แบบคนเก่ง (Mastery Learning) การสอนแบบชัดแจ้ง (Explicit Teaching) การสอนแบบแม่นยำ (Precision Teaching) ส่วนการสอนแบบสร้างความรู้เองเกิดขึ้นภายหลังในสมัยศตวรรษที่ 20 มีชื่อเรียกอื่น ได้แก่ การสอนแบบนักเรียนเป็นศูนย์กลาง (Student Centered) เด็กเป็นศูนย์กลาง (Child Centered) ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Learner Centered) การสอนแบบการค้นพบเป็นฐาน (Discovery-based) การสอนแบบนำตัวเอง (Self Directed) ปัจจุบันการสอนแบบหลังเป็นที่นิยมมากกว่า ระบบการศึกษาไทยปัจจุบันก็ถือแนวคิดการเรียนการสอนแบบเด็กเป็นศูนย์กลาง แต่ก็ยังคงมีปัญหาในทางปฏิบัติและข้อโต้แย้งอยู่ไม่น้อย การสอนแบบบ่มเพาะหรือมีครูเป็นศูนย์กลางนั้น ได้ปฏิบัติมานานนับพันปี มีรากฐานทั้งทางเศรษฐกิจ-สังคม ปรัชญา จิตวิทยา และจิตวิทยาการศึกษา ทั้งในระยะหลังก็ได้มีการพัฒนาแนวคิดก้าวเข้าสู่ยุค

คอมพิวเตอร์เช่นกัน ดังนั้นแม้จะถูกกล่าวหาว่าเป็นการเรียนการสอนแบบท่องจำ ไม่เป็นประชาธิปไตย และล้าหลัง ซึ่งก็มีส่วนเป็นจริงเช่นนั้น แต่แนวการสอนแบบนี้ก็มีด้านดีหลายด้านซึ่งคงจะปฏิเสธทิ้งไปไม่ได้ง่าย

การสอนแบบบ่มเพาะเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งยังมีความรู้ไม่มาก และความรู้เหล่านั้นมักถูกถือว่าเป็นสิ่งมีค่าสูงหรือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บ้างก็เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา เช่นเป็นสิ่งที่พระเจ้าเป็นเจ้าประทานให้ เพราะว่าสติปัญญามนุษย์ย่อมไม่สามารถเข้าถึงความรู้อันสูงส่งลึกซึ้งนั้นได้ บ้างก็เกี่ยวกับจารีตประเพณีหรือเป็นมรดกทางปัญญาที่ถ่ายทอดมารุ่นแล้วรุ่นเล่า ดังนั้น การศึกษาก็จะต้องเรียนรู้หรือจดจำ และนำความรู้เหล่านี้ไปปฏิบัติ เพื่อมิให้ผิเผี้ยนการกระทำที่ผิดผีหรือผิดจารีตไปย้อมมีโทษมากกว่ามิคุณ ด้วยวิธีสอนแบบนี้ทำให้ความรู้ที่ถือว่ามีค่าในปัจจุบัน เช่นความรู้ทางพุทธศาสนาได้รับการรักษาและถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ในช่วงเวลายาวนานนับพันปีของการสอนแบบนี้ มีความเชื่อว่า ความรู้คือความจริง นั่นคือเป็นสิ่งที่สะท้อนความจริงทางภววิสัย (Objective) ดำรงคือความถูกต้อง ดังนั้นจึงต้องยึดความรู้ ดำรง และครูผู้สอนไว้เป็นหลัก จุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้การสอนแบบบ่มเพาะคล้าสมัยไป เนื่องจากมีองค์ความรู้แบบใหม่นั้นคือความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งเพิ่มพูนขึ้นอย่างรวดเร็วในระยะสองสามร้อยปีโดยเฉพาะหลังจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมเป็นต้นมา ซึ่งได้เกิดการผลิตแบบจำนวนมาก ซึ่งใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีระดับสูงขึ้นทุกที นั่นคือเกิดระบบเศรษฐกิจ-สังคมที่ต้องการความรู้ใหม่มากกว่า การธำรงรักษาความรู้ดั้งเดิม เกิดความเชื่อใหม่ว่า

ความรู้คือสิ่งที่คนเราสร้างขึ้นในสมองจะเป็นจริงหรือไม่ต้องพิสูจน์ดูดังนั้นการศึกษาจึงควรจัดเพื่อการสร้างความรู้ (Constructivism)

จากแนวคิด ทรรศนะของผู้รู้หลายท่าน ที่ผู้เขียนได้ยกประเด็นขององค์ความรู้ การบูรณาการและองค์รวมที่สอดคล้องประสานกับการศึกษาไทยตั้งแต่อดีตที่ผ่านมา น่าจะเป็นแนวคิดที่จะเลือกสำหรับการเรียนการสอนว่าส่วนใดควรใช้องค์ความรู้

ส่วนใดควรใช้การบูรณาการ ส่วนใดควรใช้องค์รวมหรือการแยกส่วนหรืออาจใช้การผสมผสาน เพราะการศึกษาเป็นกระบวนการสร้างองค์รวมและสร้างคนเพื่อเข้าสู่สังคม ซึ่งต้องมีความละเอียดอ่อนและต้องการเวลาพอสมควร แต่ในอีกด้านหนึ่ง การศึกษาก็เป็นกระบวนการสร้างคนเพื่อให้เข้าใจความเป็นจริง ไม่แปลกแยกกับความเป็นจริงในสังคมและของโลกด้วย

บรรณานุกรม

- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ทรรศนะแนวคิด แนวทางในการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้. ราชบัณฑิตสถาน 25 : 1 (2542 - 2543)
- ธเนศ วงศ์ยานนาวา. องค์รวม ปรัชญาการเมือง 2 : องค์รวม. สังคมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 35 : 1 (มกราคม - มิถุนายน 2547)
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). 2539. การพัฒนาที่ยั่งยืน. ครั้งที่ 2. มูลนิธิพุทธธรรม กรุงเทพฯ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). บูรณาการ. http://www.seameo.org/vl/th_education/educate/introduct.html
- พิพัฒน์ พสุธารชาติ. เพื่อความเข้าใจเรื่ององค์รวม. พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 8 : 2 (พฤษภาคม - สิงหาคม 2548)
- พุทธทาสภิกขุ. 99 ปี พุทธทาสภิกขุกับกระบวนการทัศน์ใหม่ (4) <http://manager.co.th/Daily/ViewNews.aspx?NewsID=9480000089512>
- วิทย์ วิศทเวทย์. ปรัชญาทั่วไป (มนุษย์โลกและความหมายของชีวิต). ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ. อักษรเจริญทัศน์. 2524
- วิลาศ เตชะไพฑูริย์. สังคมไทยแบบองค์รวมกับองค์รวมแบบไทยๆ. <http://www.tpps.or.th/news.php?detail=n1089218268.news>
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. 2548. สิริมงคลของชีวิต. กรุงเทพฯ. อมรินทร์พริ้นติ้ง
- สมภาร พรมมา. 2542. พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคมและปัญหาจริยธรรม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ
- สุวัฒน์ จันทน์งาน. 2540. ความเชื่อเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา. โรงพิมพ์ อลิ้นเพชร กรุงเทพฯ.